

## A MAGYAR NYELVŰ ISKOLADRÁMA VIRÁGZÁSA (TARNAI ANDOR)

A rokokó periódusban a megelőző korszakok viszonylag csekély terméséhez képest a magyar nyelvű drámai szövegek hirtelen megsokasodtak. Nem voltak ismeretlenek a főpapi, illetve magasabb nemesi körökben sem, az előkelőbb szerzők azonban alkotásaikat nem előadásra, hanem olvasmánynak szánták. Az efféle magyar drámai szerzemények közé tartozik Gánóczy Antal munkája, Patachich Ádám nagyváradi kastélyszínházának repertoárjából egy latin Metastasio-operának a fordítása (*Isaac, a Megváltónak képe*, Nagyvárad 1769); továbbá Teleki Ádám (1740–1792) verses Corneille-fordítása (*Czid*, Kolozsvár 1773), Bornemissza János Hunyad megyei nemesúr *Estvéli időtöltés* (Kolozsvár 1777) címen kiadott, valószínűleg franciából átültetett drámája (*Igaz hitét megvető léleknek szabados élete*), illetve Wesselényi Zsuzsanna francia eredeti nyomán németből magyarított *Gályarabja* (Kolozsvár 1785). S végső fokon ebbe a csoportba illeszkedik az *Ágis tragédiája* (1772). Bessenyeinek a felvilágosodás zászlóbontásaként értékelt munkája. Ezt az éppen meginduló könyvdráma-irodalmat időben is megelőzte, gazdagságban is felülmúlta a magyar nyelvű iskoladráma felvirágzása.

Az eredetileg pedagógiai vagy vallásos célú iskolai színjátszás a 18. század közepén lépett fejlődésének új szakaszába a nemesség korszerű igényeinek szolgálatában. A kultúrált szórakozás után vonzódó nemesi osztály ugyanis nem nélkülözhetette már a színházat, ez irányú szükségleteit azonban egyelőre más, mint az iskola, nem elégíthette ki. A tanintézetek vezetői viszont az adott egyházi-iskolai keretek között igyekeztek a lehető legnagyobb mértékben megfelelni közönségük várakozásának. Az egymásra utalt két réteg termékeny kölcsönhatásának köszönhető az iskoladrámák elvilágiasodása és nyelvük magyarrá válása.

### Az iskoladráma elmagyarosodása és elvilágiasodása

A hazai iskoladrámának a protestáns színjátszás jóvoltából voltak ugyan magyar nyelvű és világiak hagyományai, a rendi-jezsuita barokk uralma idején ezek az értékes kezdeményezések azonban teljesen elsovadtak. Újabb fejlődés kiindulópontjává ezért csak a század első felében virágzó, szigorúan vallásos-morális célzatú és latin nyelvű iskoladráma válhatott; ennek megújulása és elmagyarosodása jelentette a magyar dráma történetének elkésett újrakezdését.

582A vezető szerepet ebben a munkában az a két szerzetesrend játszotta, amely az előző periódus latin iskoladrámáját felvirágoztatta. De míg akkor a jezsuiták hegemoniája érvényesült, addig most a piaristák kerültek az élre; a jezsuita rend feloszlata után pedig ők vezették tovább az iskoladrámát a világi színjátszás kapujáig. Az általános fellendülés kiterjedt azonban a többi szerzetesrendre is, sőt ennek sodrában az egykori protestáns színjátszás és népies komédiázás (közjátékok) szintén felelevenedett. Teljes magyarnyelvűségről – az irodalom más területeihez hasonlóan – természetesen itt sem beszélhetünk: több jónévű drámaíró (Illei János, Dugonics András stb.) még latin darabokat is szerzett, s a divatnak megfelelően Geiger Mátyás (szül. 1720), a nagyszombati konviktus, majd a soproni nemesi nevelőintézet igazgatója 1765–1773 között francia darabokat írt, adatott elő és nyomtattatott ki. Ha azonban teret veszített is a latin a magyarral szemben, a modern idegen irodalmak és a magyar között még fontos közvetítő szerepe volt: francia, olasz, német darabokat gyakran deák fordításban mutattak be, vagy pedig ez szolgált alapul a magyar változathoz. Megkezdődött és idővel túlsúlyra jutott azonban a modern nyelvekből való átdolgozás gyakorlata, sőt eredeti magyar nyelvű darabok is megjelentek. Még kevésbé lehet szó teljes elvilágiasodásról. A drámaírók egyházi kötöttségei folytán. Az allegorizáló, heroikus-mitológikus barokk dráma magyar utódaiban a vallásos és erkölcsi célzat azonban háttérbe szorult a szórakoztató javára, az igényesebb szerzők pedig lehetőleg koruk és közönségük új ízlésének megfelelő világi darabokat szemelnek ki átdolgozás végett. Ez utóbbiak között szerepelnek ókori írók művei, leginkább Plautus vígjátékai, elsősorban azonban a 17. századi francia, valamint a 18. századi olasz

és német színműirodalom termékei voltak népszerűek. A kastélyszínházak műsorán oly gyakran szereplő Metastasio jó néhány magyar iskoladrámának lett mintája; a francia klasszikus dráma – különösen Molière – szintén ekkor jelent meg a magyar színpadon; a németből magyarított drámák forrása pedig többnyire Gottsched híres vállalata, a hatkötetes *Deutsche Schaubühne* (Német játékszín), (1740–1745), mely eredeti német darabok mellett más nemzetek drámáinak, különösen a dán klasszicista Ludvig Holberg (1684–1754) műveinek német fordításait is tartalmazta. A világirodalom e kiváló alkotásait a magyar drámaszerzők jelentékeny mértékben leegyszerűsítették, kiiktatták belőlük a női szereplőket, s minden olyan mozzanatot, mely az egyházas morállal, illetve előírásokkal ellenkezett. Így miközben a jezsuita barokk drámát világias irányba fejlesztették, addig a profán színműirodalmat a késő-barokk félig vallásos, félig laikus erkölcsi szemléletéhez szelídítették.

Hasonló s az előbbivel jórészt egybevágó kettősségnek lehetünk tanúi a magyar iskoladrámák stílusa, irodalmi jellege vonatkozásában is. Bár e tekintetben a bemutatott darabok meglehetősen széles skálán helyezkednek el, nagyjából megkülönböztethető egyfelől az értelmiség új, deákos ízlésének megfelelő irány, másfelől a korábbi barokk dráma vulgarizálódott, alacsonyabb szintre szállt továbbélése. Az előbbi csoportot képviselik természetesen az antik, rokokó, klasszicista világi darabokból készült átdolgozások, de nem hiányzik a jezsuita-típusú dráma klasszicizáló folytatása sem; az utóbbi 583rétegbe viszont elsősorban az előző periódus termésének elvilágiasodott leszármazottai, illetve a régi protestáns színjátszó hagyomány felújulásának szülöttei tartoznak. A latin nyelvű barokk iskoladrámából tehát egy mondanivalójában és stílusában egyaránt igényesebb drámairodalom, valamint egy avultabb, konzervatív ízlésű, már-már népies színjátszás egyaránt kibontakozott. A két, egymástól lényegesen elütő típus együttesen adja meg a kor iskoladráma-irodalmának összképét, és még ugyanazon szerző életművében is egymás mellett foglalhat helyet. A piarista Benyák Bernát latinból készült Metastasio-fordítása (*Joas*, 1770) például az új divat terméke, két évvel később írt *Megszégyenült irigysége* (1772) viszont egy 1726-ban írt latin dráma (*Ambitio vindicata*) átdolgozása, s a maradi stílust követi. Gyakoribb azonban a drámaíróknak a két irány szerint való megoszlása: a deákos darabokat általában a jezsuiták és a piaristák írják művelt nemesi közönség számára; a népszerűbbek szerzői viszont a pálosok, ferencesek és protestánsok közül kerültek ki, akik inkább városi, polgári publikumot tartottak szem előtt. A magyar nyelvű iskoladrámák, mint az élő színi élet szöveggönyvei, néhány jezsuita darabtól eltekintve nem jelentek meg nyomtatásban; ebben is különbözve az előkelő szerzők olvasmány-drámáitól. A szövegek jelentékeny része ezért elkallódott, vagy lappang; az ismertek közül is csupán kevésnek van modern tudományos kiadása. A magyar nyelvű iskoladráma gazdagságáról ezért még megközelítően sem adható teljes áttekintés.

### A klasszicizálódó barokk dráma

A jezsuiták és piaristák igényesebb drámaiban a korábbi barokk kompozíciótól gyökeresen eltérő, új szerkesztési szabályok kerültek uralomra. A színhelyet gyakran változtató, időegységgel nem törődő darabokat legnagyobb részben a "szabályos" drámák szorították ki, melyek cselekménye egy helyen, egy nap leforgása alatt pergett le. A stílusváltozás legkorábban latin darabokban jelentkezett; első fecskéje Friz András (1711–1790) osztrák jezsuitának Pozsonyban, a primási palotában előadott latin Zrínyi-drámája (1738) volt. A nemesi hadidicsőséget magasztaló darabnak, melyet 1753-ban magyarra is lefordítottak (*Szigeti Zrínyi Miklós*), mindössze hat szereplője van, s a hely és idő egysége is teljes. Az új szerkesztési elv 1750 körül vált általánossá; a jezsuiták egy Budán, 1755-ben előadott bibliai tárgyú színjátékukról már elégedetten jegyezték fel, hogy az a hozzáértők véleménye szerint a drámai szabályok legteljesebb figyelembevételével készült.

Az új dráma-típusban tragédiák és vígjátékok egyaránt keletkeztek. Az előbbieket jezsuiták írták, és ótestamentumi, illetve világi történeti témákat dolgoztak fel bennük politikai céllal. E tragédiák nagyfontosságú állami eseményeket jelenítettek meg; cselekményük többnyire udvari intrikák sorozatából áll; hőseik pedig olyan kormányférfiak, akik Gracian elveinek megfelelő morális magatartást

tanúsítanak: a jó cél érdekében megengedhetőnek tartják a ravaszságot.

Az ilyen darabok szerzői közül a tankölteményéről ismert Bartakovics József még latinul vitte színre a zsidók Egyiptomból való kivonulását öt <sup>584</sup>felvonásos drámájában (*Moses*, Nagyszombat 1749). Fáraó és Mózes mint népük vezérei állnak benne egymással szemben; az utóbbiban az isteni akaratot végrehajtó fejedelmi személy eszményített vonásai domborodnak ki, sikerét a legfőbb elrendelés hű végrehajtása biztosítja. Aki nem így cselekszik, megbűnhődik, amint azt Kunits Ferenc (1697–1763) immár magyar nyelvű – olasz szerzőtől fordított – *Sedecziásában* (Kassa 1753) bemutatta. A darab címadó hőse, Juda királya nem követte Jeremiás próféta istentől sugalmazott tanácsát, pedig ezen "fordul meg a felségek boldog és boldogtalan állapotja". Bibliai tárgyú Kozma Ferenc (1728–1806) latinból fordított "szomorú szabású víg kimenetelű játék"-a, a *Jekoniás* (Győr 1754) is; ennek tárgya "palotás csel", melyet Nabuzardan, Asszíria "megöregzett gonoszágú politikusa" készít Juda királya, Jekoniás élete ellen. A bűnös azonban megbűnhődik egy hirtelen fordulat után, a nemes lélek pedig diadalmaskodik, "mert erkölcs volt szószólója, Isten pedig pártfogója". A darab csak a gonosz képmutatást ítéli el, de a jó ügy érdekében a "titkos hallgatást", az udvari ravaszságot jóváhagyja. A szereplők jelenetről jelenetre szinte felmondják egymásnak a jezsuita politikai bölcsesség közkeletű szentenciáit.

A hasonló tendenciát képviselő, "világi okosság"-ra tanító egyéb történelmi tragédiák sorában a latin nyelvűek közül az elégia-író Makó Pál munkája, Corneille *Nicomède*-jének (1752) az átdolgozása, a magyarok közt pedig Kereskényi Ádám (1713–1777) két darabja a legnevezetesebb: a *Cyrus és a Mauritius* (Kassa 1767). A korábbi protestáns dráma-irodalomból is jól ismert Cyrus-téma jezsuita szellemű feldolgozását Kereskényi a már említett Friz András latin drámájából dolgozta át magyarra 1758-ban; Mauritius bizánci császár története szintén latin jezsuita forrásra mehet vissza.

A korabeli nézők a komor légkörű tragédiánál sokkal jobban kedvelték a vígjátékot. "Ezek... csak a merő tréfákat lesik, áhítják..., melyek ha szüntelen elől nem kerülnek, csak ítélettel vagynak az egész játék felől; mivel akár szomorú, akár nagy tekintetű érdemes dolgot ábrázoljon is, csak a kacagásra készültek" – írta Benyák Bernát az egykorú publikumról. A darabok cselekménye, a szabályoknak megfelelően, alacsony rangúak körében játszódott; alakjaik egy-egy hibát, gyengeséget megjelenítő típusok. A komédia a vidámságon felül azzal is vonzott, hogy az idegen eredetű darabokat az írók magyar környezetbe állították, a szereplőknek magyar neveket adtak.

A lefordított és színrevitt vígjátékok között akadnak még külföldi papi szerzőtől származó darabok: a Corneille-követő német jezsuitától, Anton Claustól (1691–1754) származik a rend kolozsvári iskolájában bemutatott *Varga-műhely*, a *tunyák iskolája* című komédia; az ugyancsak jezsuita Martin de Cygne (1619–1669) *Erszényét* pedig a piaristák játszották magyar fordításban. Ezek a vígjátékok azonban nemigen mérkőzhettek mintaképeikkel, a plautusi és terentiusi komédiákkal, valamint a modern világi írók darabjaival, úgyhogy a hazai szerzők mindinkább ezekhez pártoltak át.

Latin Plautus-előadásokra a 18. század negyvenes éveitől kezdve vannak adatok a jezsuita és piarista iskolákból; jelentős magyar változatokat a hatvanas évektől ismerünk. A nagyszombati jezsuiták 1765-ben a *Mostellariát* (A kísértet) <sup>585</sup>fordították, helyezték magyar környezetbe és adatták elő Barkóczy Ferenc primás tiszteletére; a kolozsváriak *Botfalvai* című vígjátéka a *Pseudolusra* (A hazug), a trencséniek töredékes Zsugorija az *Aululariára* (A bögre) megy vissza. A piaristáknál Dugonics András 1766-ban a *Menaechmit* (Az ikrek) fordította, amit 1807-ben világi színpad számára is átdolgozott; Simai Kristóf pedig 1772 előtt írta *Váratlan vendég* című darabját, a római író *Mostellariája* alapján.

A Plautus-hatáshoz kapcsolódnak Molière vígjátékainak iskolai feldolgozásai. A jezsuiták már 1747-ben előadtak Eperjesen egy "plautusi élcekkkel" mulattató latin Molière-darabot; a hatvanas években azután magyarul is megszólaltatták. Egerben, 1769-ben került színre a *Fennhéjázó és maga sorsával meg nem elégedő embernek bolondsága* című komédia, a *Bourgeois gentilhomme* (Úrhatnám polgár) átdolgozása; ugyanennek későbbi, közvetett leszármazottja Gubernáth Antal (1757–1814) 1778-ban Nagyváradon előadott iskolai vígjátéka is, a *Nagyrahéjjázó Ordas Demeter*. A piaristáktól a *Les fourberies de Scapin* (Scapin furfangjai) magyar iskolai változata Selmezbányáról ismeretes, *Comoedia satis lepida* (Egy igen

mulatságos komédia) címmel; Hagymási Imre (1746–1804) két 1775-ből való váci bohózata, a *Szemtelen nagyravágyódásnak nevetséges megcsúfolása* és a *Garabonczás László*, ugyancsak a francia író említett darabjaira megy vissza.

A legszorgalmasabb Molière-átdolgozó s egyben az egyik legtermékenyebb piarista vígjáték-író Simai Kristóf (1742–1833) volt. Drámaíró munkásságát egészen a hivatásos színjátszás koráig folytatta, s kassai rajztanító korában (1778–1791) az új irodalom vezető alakjaival, Kazinczyval és Batsányival is kapcsolatba került. Így jelenhetett meg Plautus-átdolgozása ezek folyóiratában, a Kassai Magyar Museumban (1788). Molière darabjai közül először a *Scapin furfangjai* nyerte meg tetszését, s ennek, valamint a plautusi *Váratlan vendégnek* az alapján írta meg *Mesterséges ravaszság* (1775) című eleven vígjátékát. Később, már a világi színészek számára készült két további Molière-átdolgozása: a *Zsugori telhetetlen fősvény ember* (1792) és a *Gypai Márton, feleség féltő gyáva lélek* (1792). Simainak a világi színjátszással való kapcsolatát, s egyúttal az iskoladrámának a hivatásos színházig ívelő fejlődését a legszemléltetőbben az a tény mutatja, hogy németből fordított *Igazházi, egy kegyes jó atya* (1790) című darabjával kezdte meg előadásait az első magyar színtársulat.

A Gottsched gyűjteményében megjelent darabok közül a jezsuiták Johann Elias Schlegel, illetve Holberg egy-egy darabját fordították le és mutatták be Trencsénben *A titkos* (1768), illetve *Erasmus Montanus* (1769) címen. Ugyanebből a forrásból származik az egyik legügyesebb iskoladráma szerzőnek, Pállya István (1740–1802) piarista tanárnak és igazgatónak, később rendfőnöknek két darabja is. A *Pazarlay és Szűkmarkosy* (1. 767) eredetijét a francia Philippe Néricault-Destouches (1680–1754) írta, németre Gottsched felesége fordította. A németben egy fiatal özvegy úgy téríti észhez [586](#)szerelmesét az esztelen pazarlásból, hogy kártyában mindenéből kifosztja, majd visszaadja neki elveszett vagyonát, mikor feleségül megy hozzá. Pállya István magyar környezetbe állította a vígjátékot; s hogy női szereplőt ne kelljen felléptetnie, a fiatal özvegy helyett egy francia kapitányt szerepeltet, aki a könnyelmű fiatalember még gyermekkorban eltűnt, senkitől nem ismert bátyja, s azért jött haza, hogy öccsét a romlástól megmentse. A tiszt még azáltal is segít testvérének a tékozlásban, hogy a francia divat iránt ébreszt benne hajlandóságot, és költséges előkészületeket tétet vele egy párizsi utazásra. Ezek a motívumok bő alkalmat adtak a magyar szerzőnek, hogy a köznemesi morálnak megfelelően kárhoztassa a franciáskodást és dicsérje a honi magyar szokásokat. Pállya másik darabja, a *Ravasz és Szerencsés* (1768) Holberg egyik művéből készült; a magyar szerző ebből is kiiktatta a szerelmet, s így Csörgő, a hetvenkedő katonatiszt és Deákus, a hóbortos iskolamester nem a polgármester leányának a kezéért, hanem városi tanácsosságerért versengenek a darabban. Ezt a Holberg-drámát két évvel később Dugonics András is átdolgozta, mégpedig először latinra (*Opimius*, 1770). majd röviddel azután magyarra (*Gyöngyösi*), és még 1789-ben is szerkesztett belőle új változatot *Tárházi* cím alatt.

### Illei János

A korszak legjobb s részben már eredeti iskoladrámáit a jezsuita Illei János (1725–1794) írta. Mint tanár különböző gimnáziumokban szolgált, rendje feloszlata után Budán tanított, majd szülővárosában, Komáromban élt haláláig. Mint prózaíró is figyelmet érdemel, enemű munkásságáról: Boethius-fordításáról (1766), illetve elmélkedés-gyűjteményéről (1790) a nemesi irodalom keretében már megemlékeztünk.

Illei szomorújátékai Kassán, 1767-ben jelentek meg nyomtatásban *Salamon, Ptolomaeus és Titus* címmel. Az utóbbi darab Metastasio-fordítás latin szöveg nyomán, a két előbbi eredeti munka. A *Salamonban* a szerzetesi iskolákban sokszor színre vitt témát, Salamon és Szent László viszályát, egy felvonásban, hét jelenetben dolgozta fel. Salamon királyságát akarja visszaszerezni, és hogy Lászlót kézrekeríthesse, vezérét, Zaboltsot egy barlangban bújtatja el. Felfedezik azonban a László-pártiak, harc támad, és mikor Zabolts megsebesül, az odasiető László maga köti be a kezét. Salamon embere annyira meghatódik a kegyességen, hogy kivallja neki megbízatását, minekutána Salamont ejtik csapdába, és a Lászlónak szánt lánc az ő kezére kerül. Salamon bukásának oka s egyben a darab tanulsága: a trónkövetelő isten akarata

ellenére tört a hatalomra, nem akart megnyugodni az örök elrendelésben.

Nagyobb igényű a *Ptolomaeus* című ötfelvonásos dráma, melynek névadó hőse elűzte Macedónia trónjáról testvérénét, Arsinoét, két gyermekét pedig vezérei segítségével megölette. A darabban a franciáknak nevezett gallok Ptolomaeust megfosztják hatalmától és kivézik; sikerüket a bosszúálló Arsinoe segítségével éri el, aki férfiruhában, álnév alatt árulásra bűjtötte fel a vezéreket. Politikai tanulságként Ptolomaeus azt hirdeti a dráma végén, hogy a koronás fejedelmek ne bízzák "minden tanácsosnak kezére... a titoknak [587](#) kulcsát". A morál éppen nem megnyugtató, ha meggondoljuk, hogy az unokaöccseit megölő király mondja ezt bűntársaira vonatkoztatva; a bosszúálló Arsinoe a trónt nem foglalja ugyan el, de megrovást sem kap.

Illei *Tornyos Péter* (Komárom–Pozsony 1789) című "farsangi játék"-a az iskoladráma korszak legsikerültebb Molière-átdolgozása. Késői nyomtatott megjelenése ellenére 1773 előttről való; fő forrása az *Úrhatnám polgár*, amely a magyar nemesi hallgatóság ízléséhez igazítva jelent itt meg. A tanulság, hogy a nagyravágyó ember póruljár, jól beleillett a 18. századi nemesi moralizálásba, a módi-ellenességbe, csak hogy már nem a német divat a támadás céltáblája, hanem "a mostani francia világnak friss policíája".

Stílusában Illei az "úri" írásmódra törekedett. Tragédiáiban a velős rövidséget – Faludihoz hasonlóan – ma népieseknek érzett fordulatokkal igyekezett elérni; a vígjátékban ugyanezek a jóízű kifejezések a komikum eszközei voltak. Hogy mennyire művelt közönségre számított a szerző, azt komédiájának a komikus hatás céljából elferdített latin és francia szavai is bizonyítják.

Illei legtöbb kortársához hasonlóan nem volt teljesen magyar nyelvű író: 1791-ben Komáromban *Ludi tragici* (Tragikus játékok) címmel három bibliai tárgyú iskoladrámát jelentetett meg, melyek Dávid és fia, Absolon történetét viszik színre, és oly szorosan összetartoznak, hogy ugyanazon mű felvonásainak tekinthetők. Latin iskoladráma írása azonban még összefért nála a "majd hogy sírba nem szállott nyelvünk" feltámadásán, s a magyar könyvek számának szaporodásán érzett örömmel.

### A barokk dráma népszerűsödése

A deákos, klasszicizáló irány termékei mellett szép számban kerültek színre a drámaírás korábbi szabályai szerint szerkesztett művek, melyekben az új stílust legfeljebb egyes beékelte részletek képviselik. A formai konzervativizmusért viszont kárpótol ezekben a darabokban a kevésbé úrias, közvetlen tónus, a kor vidéki társadalmának és néhány típusának eleven bemutatása. Forrásaik többnyire a régi jezsuita repertoárból kerülnek ki, de az eredetinek látszó drámák is az allegorizáló barokk modort követik. Az egykor komolynak hitt patetikus elemek, mitológikus kellékek azonban ekkor már inkább csak szórakoztattak vagy egyenesen nevetésre készítettek; sőt a népszerű komédiák egy csoportjában szerzőik tudatosan is ilyen szerepet szántak nekik.

A korábbi időszak jezsuita örökségéből főként ferences és pálos szerzők merítettek. Szentes Regináid csíksomlyói ferences tanár például *Zápolya János és Bebek Imre* (1780) című darabját Kovács Pál nyomtatásban is megjelent latin drámájából (Kolozsvár 1724) fordította, kiegészítve azt Illei Jánostól kölcsönzött részletekkel; *Rusticus imperans*át (Botcsinálta uralkodó), (1780) pedig a jezsuita Jacob Masen sikerült vígjátékából magyarította. Ez utóbbiban a király a holtrészeg András kovácsot egy napra trónra ülteti, amiből mulatságos bonyodalmak [588](#) támadnak a szerencse forgandóságát, a világ állhatatlanságát példázva. A pálosok drámái közül, melyek kéziratos gyűjteményét Táncz Menyhért (1743–1800) írta össze, a *Pál* (1761) című szomorújáték igazodik a legszorosabban a régi jezsuita allegorizálás szabályaihoz. Főszereplői mind szimbolikus alakok (pl. "Elme, Felicianus neve alatt"), Szent Pálnak azonban – egy kis pásztorjáték keretében – mókázó parasztok mutatják meg a remetebarang felé vezető utat.

A paraszt-figurák felléptetése, akárcsak a *Rusticus imperans* kovácskirályának jóízű népies beszéde, a hagyományos barokk dráma elnépszerűsödésének a jele. Erről a tendenciáról tanúskodik Táncz Menyhért gyűjteményének *Omnia vincit amor* (A szerelem mindent legyőz) című darabja, illetve a hozzá

tartozó közjáték, melyet a rend sátorlajújhelyi iskolájában mutattak be 1765-ben. A latin nyelvű darab az előző periódus nemzeti tárgyú jezsuita drámáira emlékeztet: Polydorus magyar nemes török fogságba esik, felesége, a férfiruhát öltő Cassandra azonban szerencsésen megszabadítja. Ehhez illeszkedik a magyar nyelvű iskoladráma talán legsikeresebb terméke, a *Kocsonya Mihály házassága* címen ismert közjáték, *Intermedium*. Míg az *Omnia vincit amor* a nemesi erényeket s a minden akadályt legyőző szerelmet dicsőítette, a három részből álló közjáték mindezeknek a fonákját állította a nézők szeme elé. Az *Intermedium* énekkel, a Faludinak tulajdonított *Szűzek, ifjak sírjátok* travesztált változatával kezdődik: a nézőnek nem a keresztrefeszített Jézuson kell sajnálkoznia, hanem Berbence Péter armális nemes 40 felé járó pártában maradt leányán, aki mindenképpen férjhez akar menni. Az első részben megjelenik Kocsonya Mihály és feleségül veszi a "vénecske" hajadont. A másodikban Kocsonya Mihály borjúvérbe áztatott ingével elhiteti feleségével, hogy embert ölt; az iszákos asszony beárulja a bírónak, de póru jár, mert kiderül férjének ártatlansága. A harmadik rész szerint Kocsonyáné "a pintes korsóban halt"; a kántor búcsúztatójára azonban felébred és újra inni kér. A lazán összefüggő jelenetsort egységes cselekmény nem fűzi össze, a szatíra célja sem azonos: az első rész a tudatlan kismenest figurázza ki, a két utolsó az iszákos asszonyokat csúfolja. Az *Intermedium* első részének az a fő értéke, hogy a leánykérés bevett szokásainak keretében, a műveltebb rokokó nemesség szemszögéből, találó ötletességgel gúnyolja ki az armális nemest. A lány apja elbüszkélkedik vele, hogy őse, mint "Vak Béla király szamara, böjtben számtalan tojásokat hordott be", s ezért kapta a kiváltságot, a vőlegény a csizmaszárból húzza ki a nemes levelet. A lány jó gazdaasszony, mert "nem áll... apró baromfiakkal [azaz leendő férje tetveivel] is bánni", "oly derék galuskákat főzött, mint az öklöm"; a nők rokokó kori helyzetével ellentétben áll, hogy Kocsonya Mihály akkor látja először leendő feleségét, amikor megkéri; a németes módi olyképpen szerepel, hogy azért visel a hibás szemű lány "fekete fótocskát a bal szemén", hogy divatos legyen. A második és harmadik jelenet anekdotikus története vaskos nyelvű humorral, végső csattanóként asszonyverő jelenettel végződik.

A *Kocsonya Mihály házasságával* a 17. században megismert közjátékok hagyománya elevenedik fel; a diákos, népies komédiázás kapcsolódik általa [589](#)a vulgarizálódó barokk drámához. Ez az összefonódás és a népies színjátszás irányába való fejlődés legszembetűnőbbben az újraéledt protestáns iskoladrámákban figyelhető meg. Külsőleg, formailag ezek is az allegorizáló jezsuita színjáték leszármazottai; a barokk fenség és mitológizálás azonban jobbra már komikus elemek kíséretében jelentkezik. Ezt látjuk Szathmári Paksi Sámuel sárospataki tanár két szerzeményében (*Az Phaedrának története*, 1772–1773; *Pandorának históriája*, 1773–1774) és Szászi János losonci tanár darabjaiban (*Didónak Eneas miatt lett szomorú története*, 1790 k.; *Turnusnak Aeneas által lett szomorú története*, 1790 k.). A tragikus cselekményeket szándékoltan anakronisztikus, komikus hatású mozzanatok figurázzák ki: Mercurius kártya közben inti gyors távozásra Aeneast, Didó pisztollyal öli meg magát, kofák lépnek fel stb. Szathmári drámáiban megjelenik Morio, a bohóc is, aki tréfás monológokkal, vaskos-szellemes kiszólásokkal s általában törő metszett népies hangjával a kollégiumi diákhumor és a vásári komédia levegőjét viszi be a darabokba. A fennkölt ókori témának a kegyelemdöfést végül az olyan jelenetek adták meg, mint a pálosok *Bakhus* (1765) című farsangi játéka. Ebben Jupiter megharagszik fiára, Bakhusra, mert az emberek csak neki áldoznak; panaszát az istenek tanácsa elé terjeszti, ahol mulatságos civódás kezdődik, míg végül a részeg Bakhust száműzik az égiek közül. Az efféle travesztiák, diákkomédiák világából nőtt ki Csokonai sokat ígérő kezdeményezése: a népies vígjáték megteremtésére irányuló kísérlete.

\*

A laicizálódó egyházi értelmiség irodalmi tevékenységében a magas színvonalú tudományos munkásság mellett az iskoladráma művelése alkotja a másik pólust. A szűk szakkörök számára írt tudós műveikkel szemben drámáik eljutottak a legszélesebb közönséghez, sőt egyes esetekben már átlépték a népies irodalom határait is. A mozgékony, fejlődő drámaírás mintegy hidat alkot ezáltal a késő-barokk irodalmának legmagasabb és legnépszerűbb ágai között.

## Kiadások

Pálos iskoladrámák a XVIII. évszázadból. Kiad. és bev. *Bayer József*. 1897. (RMKt II.) – *Kovács Dezső*: Pállya István "Pazarlay és Szükmarkosy" c. iskolai drámája. ItK 1907. 34–63, 173–192. – *Gragger Róbert*: Molière a magyar irodalomban. ItK 1909. 327–352. (A fennhéjázó.) – Csíksomlyói iskoladrámák. Kiad. és bev. *Alszegehy Zsolt és Szlávik Ferenc*. 1913. (RMKt XXXII.) – Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig. Kiad. és bev. *Alszegehy Zsolt*. 1914. – Illei János: Tornyos Péter. Kiad. és bev. *Alszegehy Zsolt*. 1914. (RMKt XXXIII.) – Két népies bohózat a XVIII. századból. Kiad. *Perényi József*. Vác 1930. – Benyák Bernát: Joas. Kiad. *Perényi József*. 1931. (MIR III.) – *Tóth Ferenc*: Egy ismeretlen jezsuita vígjáték. 1944. – Régi magyar vígjátékok. Kiad. és bev. *Dömötör Tekla*. 1954.

## Irodalom

*Nagy Sándor*: Hazai tanodai drámák a Nemzeti Múzeum könyvtárában. MKsz 1883. 309–335. – *Nagy Sándor*: Hazai tanodai drámák. MKsz 1884. 32–55. – *Takáts Sándor*: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. A kegyes tanítórendiek kath. főgimn. ért. 1890/1891. 1–242. – *Takáts Sándor*: Pállya István élete. 1894. – *Bayer József*: A magyar drámai irodalom története. I. 1897. – *Horváth Cyrill*: Adalékok Pállya István műveihez. EPhK 1904. 433–457, 735–755. 828–845. (A Ravaszy és Szerencsés szövegével.) – *Alszegehy Zsolt*: Illei János [590](#)élete és írói működése. Nagyszombat 1908. – *Gragger Róbert*: Illei János Tornyos Péterének forrásai. EPhK 1908. 585–598. – *Bleyer Jakab*: Gottsched hazánkban. 1909. – *Gragger Róbert*: Molière első nyomai a magyar irodalomban. ItK 1909. 147–166, 317–326. – *Alszegehy Zsolt*: Az Erszény. EPhK 1911. 663–668. – *Zambra Alajos*: Metastasio "poeta cesareo" és a magyarországi iskoladráma a XVIII. század második felében. EPhK 1919. 1–74. – *Vasshegyi Margit*: A magyar Molière-fordítások. 1927. – *Málly Ferenc*: Benyák és Metastasio. ItK 1932. 423–426. – *Juharos Ferenc*: A magyarországi jezsuita iskoladrámák története. Szeged 1933. – *Takács József*: A jezsuita iskoladráma. II. 1937. – *Kolozsvári János*: A magyar piarista iskoladrámák. Pécs 1938. – *Alszegehy Zsolt*: A magyar nyelvű jezsuita drámák forrásaihoz. It 1942. 87–89. – *Cs. Gárdonyi Klára*: Farsangi játék a XVIII. századból. It. 1942. 89–93. – *Alszegehy Zsolt*: A trencsényi magyar jezsuita drámák forrásaihoz. It 1943. 11–14. – *Nagy Péter*: A francia klasszikus dráma fogadtatása Magyarországon. 1943. – *Kárpáti Sándor*: Két jezsuita vígjáték. It 1944. 110–115. – *Tési Edit*: Plautus Magyarországon. 1948. – *Dömötör Tekla*: Népies színjátszó hagyományaink és a magyar iskoladráma. ELTE Bölcsstud. Kar Évk 1952–1953. 194–219. – *Maróti Egon*: Terentius Magyarországon. A "Publius Terentius Afer: Phormio" c. kötetben. 1961. 177–231. – *Dömötör Tekla*: Az újkori színjátszás kialakulása Kelet-Európában. 1963. – *Staud Géza*: Magyar kastélyszínházak. I–II. 1963. – Lásd még a kiadások bevezetéseit.